

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱՅՎԱԶՅԱՆ

քանասիրական գիրք. դոկտոր

Վանաձորի պետական համալսարան

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՎԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏՎԱՍՏԵՐԻ ԱՐՁԱԳԱՆՔԸ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ՊՈԵԶԻԱՅՈՒՄ

«Նուշեր եւ զրույցներ» գրքում Թումանյանի դուստրը՝ Նվարդը, բերում է բանաստեղծի հետեւյալ միտքը. «Շատերն ինձ երջանիկ են կարծում, կյանքս հարթ ու հավասար, բայց ներքին փոթորկումներիս ու աղմուկների շատ են անծանոթ. ոչ ոք ոչինչ չգիտե: Գրվածքներս դեռ լավ չեն կարդացել, տեսել... եւ ոչ ոք ուղիղը չի գտնելու, չի ասելու երբեք...»¹: Բանաստեղծը, ըստ երեւույթին, չափազանցում է, որովհետեւ անցած տասնամյակներում Թումանյանագիտությունը ձեռք է բերել մեծ նվաճումներ, գրվել են հարյուրավոր ուսումնասիրություններ, բազմակողմանի քննություն են ենթարկվել նրա ստեղծագործություններում արծարծված տարաբնույթ հարցեր ու պրոբլեմներ: Քիչ ուսումնասիրված թեմաներից մեկը, մեր կարծիքով, քրիստոնեական ուսմունքի, Ավետարանի պատվիրանների նկատմամբ բանաստեղծի ունեցած վերաբերմունքն է եւ դրա բանաստեղծական արձագանքները, որոնց էլ ցանկանում ենք անդրադառնալ:

Թումանյանի կենսագրության բազմաթիվ տվյալներ, առանձին բանաստեղծություններ ու քառյակներ յուրահատուկ բանալի են՝ տեսնելու եւ հասկանալու քրիստոնեական ուսմունքի եւ Թումանյանի ստեղծագործությունների օրգանական կապը, քրիստոնեական ոգով դաստիարակված բանաստեղծի հոգու գաղտնիքները:

Քրիստոնեական գաղափարները խորապես արտահայտվել են նաեւ հայ գրականության մեջ: Դրանք համահունչ են Ավետարանի սկզբունքներին, այն է՝ մարդկանց մեջ արթնացնել թաքնված հոգեկան կարողություններ, լինել բյուրեղյա, կատարյալ, բարի կամ ձգտել այդպիսին լինելու: Ուրեմն՝ ավետարանական պատվիրանների վրա է ձեւավորվում քրիստոնեական սկզբունքներով ապրելու ձգտող մարդու իդեա-

¹ Նվ. Թումանյան, Հուշեր եւ զրույցներ, Երեւան, 2009, էջ 291:

լը. «...մենք պարտավոր ենք մեր բանականությունը զարգացնել եւ միշտ հառաջ ու հառաջ դիմել կատարելություն սահմանները, դեպի Աստված, թեեւ երբեք չենք հասնելու»², - գրում էր Թումանյանը:

Բանաստեղծը գրականության գլխավոր խնդիրը համարում էր ոչ միայն ժամանակաշրջանի խոր արտացոլումը, այլեւ մարդու «վեհ ու վսեմ», «մաքուր ու անարատ» պատկերի ստեղծումը: Կատարյալի հաստատումը Թումանյանը ներկայացնում է իբրեւ արարչություն: «Աստծուց հետո,- ասում էր նա,- միայն բանաստեղծն է, որ ստեղծում է: Բանաստեղծը արարիչն է, որ իշխում է ժողովրդի սրտի ու մտքի վրա»³:

Խոսելով բանաստեղծի ստեղծագործական ունակությունների մասին՝ Համո Սահյանն ասում էր, թե իսկական բանաստեղծը, ի տարբերություն սովորական մահկանացուների, տեսնում է նկատելի մեջ աննկատելին, սովորականի մեջ անսովորն ու գեղեցիկը, լսում է բնության անորսալի ձայները⁴.

Ես հազար աչքով բաներ եմ տեսնում,
Որ թաքնված են լուսության ետև,
Հազար ականջով ձայներ եմ լսում,
Որ դեռ սրտերում շշուկ են թեթև...⁵:

Թումանյանին մշտապես զբաղեցնում էր կյանքի սկզբնապատճառի գոյություն խնդիրը: Դաստիարակված լինելով քրիստոնեական բարոյականության սկզբունքներով՝ Թումանյանի հոգում հաճախ ծնվում էին իրարամերժ կարծիքներ հանդերձալ աշխարհի, կյանքի ու մահվան առեղծվածի, իրական ու երեւակայական աշխարհների մասին: Տակավին 1890 թ. գրած «Խորհրդածություն» բանաստեղծության մեջ մարդու երկնային կյանքը համարում էր «սիրելի խոստում», «հավերժական հույս», որ պիտի «կույր հավատով» զորացնի հոգին եւ ցրի մահվան «տագնապն ահարկու»: Բանաստեղծը ցանկանում է պարզել աստվածային անհասանելի, անմեկնելի գաղտնիքը, փորձում է կյանքի սկզբնապատճառի մասին իր հոգում ծնված տարակուսանքը փարատել ու պատասխանել

² Հովհ. Թումանյան, Երկերի ժողովածու 6 հատորով, հ. Ե., Երեւան, 1945, էջ 15:

³ Հովհ. Թումանյան, ԵԺ, հ. Զ., Երեւան, 1959, էջ 87:

⁴ Տէս «Խոսում է Համո Սահյանը» (Զրույցներ, կազմող՝ Հ. Հովնաթան), Երեւան, 1992, էջ 14:

⁵ Հովհ. Թումանյան, Երկերի ժողովածու, հ. Բ., Երեւան, 1969, էջ 146-147:

դրախտի ու դժոխքի, հանդերձյալ կյանքի ու անմահության վերաբերյալ հարցերին:

Դեռեւս պատանեկան տարիներից Թուամայանն անսահման սեր ուներ բնության հանդեպ, եւ նրա պրպտող միտքը ձգտում էր ըմբռնել բնության զարմանահրաշ գաղտնիքները, թափանցել իրերի ու երեւույթների խորքը, հասկանալ Աստծո ստեղծած աշխարհի թաքուն ծալքերը: Մի դեպքում նա կասկածի տակ էր առնում մարդուն մխիթարելու համար դրախտի գոյությունը, մյուս դեպքում շոշափում էր կեցության անվախճանություն գաղափարը:

Բնչ իմանաս ըստեղծողի գաղտնիքները անմեկին,-
Ընկեր րըվալ, իրար կապեց էս աշխարհքում ամենքին.
Բանաստեղծին թողեց մենակ, մե՛ն ու մենակ իրեն պես,
Որ իրեն պես մըրիկ անի ամեն մեկին ու կյանքին՝:

Մարդու անմահության հիմնական ուղին Թուամայանը տեսնում էր բնության մշտահոլով շարժման ու նրա հետ միաձուլման մեջ, որոնց շնորհիվ մարդկային կյանքի ողջ ընթացքը սկիզբ ու վերջ չունի: Բանաստեղծն իր հանճարեղ տեսլականով ընդգրկում է տիեզերական անսահմանությունը, ձգտում է հասնել անհասանելիին եւ միաձուլվել բարձրագույն էության հետ:

Ո՛վ անճառ Մին, որ ամենքին միացնում ես մի կյանքում.
Ամեն կյանքում ու երակում անրես, անկեզ բորբոքում,-
Ողջ ազատ ես ու հարազատ էս աշխարհքում Քեզանով,
Ողջը Քո մեջ՝ անմահ, անվերջ՝ Քեզ ես երգում Քո ձենով՝...

Հետաքրքրվելով տիեզերքի խորախորհուրդ գաղտնիքներով՝ Թուամայանն ասում էր. «Կյանքը - տիեզերական կյանքն է, եւ մարդու կյանքի ամբողջ վեհությունն ու քաղցրությունն էլ հենց էն է, որ իր շրջապատի միջոցով ապրի էն մեծ կյանքով»⁸: Բանաստեղծի կարծիքով՝ եթե մարդ մոտենա տիեզերքին եւ ինչ-որ չափով կարողանա բացատրել նրա գաղտնիքների էությունը, ապա կյանքի գժվարին խնդիրները կփոքրանան, եւ

⁶ Նույն տեղում, էջ 268:

⁷ Նույն տեղում, էջ 272:

⁸ Հովհ. Թումանյան, ԵԺ, հ. Դ., էջ 160:

մարդն այլեւս չի հոսսահատվի: Նման պահերին է, որ՝ «Հրճվում է հոգիս, Երգում եմ զվարթ, եւ ժըպտում են ինձ, Թե՛ աստված, Թե՛ մարդ»⁹: Աստծո գաղափարը Թումանյանի գիտակցության մեջ զուգորդվում է բացարձակի, կատարյալի գաղափարին: Բացարձակի, մեղքից ազատված եւ կատարելության հասած մարդու գիտակցության մեջ է ապրում այն, ինչ անվանում ենք Աստված: Դա բացատրվում է նաեւ նրանով, որ գոյության հիմքով մարդը կապված է Աստծու հետ, միաժամանակ արտաքին աշխարհը գնալով ալեկի ու ալեկի է խեղաթյուրվում, աղքատանում է մարդու հոգին, որի պատճառով կրոնը եւ Աստծու գաղափարը կարող են լրացուցիչ բովանդակություն հաղորդել մարդուն, նրան վերադարձնել կյանքի վերափոխման հույսն ու հավատը:

Նվ. Թումանյանն իր հուշերում գրում է, որ Աստվածաշունչը հոր գրասեղանի մշտական գիրքն էր, որի հարստությունն ու արվեստը շատ բարձր էր գնահատում¹⁰: Բանաստեղծը հաճախ էր խոսում տիեզերքից, կյանքի ու մահվան գաղտնիքներից, կյանքի ունայնությունից¹¹: «Գոյության կռվում մեծ բախումներն ու պայքարը, գեղեցիկ ապրել չկարողանալու ձգտումը ստիպում է մարդուն դիմել երկնքին, երազանքը որոնել այնտեղ: Միտքս թռչում է դեպի երկինք եւ սուզվում տիեզերքի խորություն մեջ անսահման», - գրում է բանաստեղծը¹²: Ապա՝ «Անհունության գաղափարը մեծ գաղափար է. մի ժամ մտածելը շատ ծանր բան է - խելագարության հասցնող բան... Մարդիկ սովորություն հունեն երկնքին նայելու, մինչդեռ շատ է կարեւոր...»¹³:

Ժողովրդական պատկերացումը Արարչի գոյության վերաբերյալ կայուն նստվածք էր թողել բանաստեղծի հոգեկան աշխարհում, եւ նա հատկապես իր ստեղծագործական կյանքի առաջին շրջանում հաճախ էր անդրադառնում այդ հարցին: Նույնիսկ հետագայում, երբ Թումանյանի աշխարհայացքում գերակշռող էր դարձել կյանքի պանթիստական ընկալումը, նա դարձյալ չէր հրաժարվում դիմելու Աստծուն՝ նկատի ունենալով մարդկությանը, մասնավորապես հայ ժողովրդին պատած ցավը: Եթե սկզբնական շրջանում Թումանյանը հույսեր էր կապում Աստծո գոյության հետ, չարիքը երկրի վրայից վերացնելու համար, ապա հետագա-

⁹ Հովհ. Թումանյան, ԵԺ, հ. Բ., էջ 94:

¹⁰ Տե՛ս Նվ. Թումանյան, նշվ. աշխ., էջ 67:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 83:

¹² Հովհ. Թումանյան, ԵԺ, հ. Բ., էջ 59:

¹³ Նվ. Թումանյան, նշվ. աշխ., էջ 82-83:

յուժ կասկածում է Աստծո ամենագործությանը: Սխալված չենք լինի, եթե ասենք, որ երկընտրանքը մշտապես ուղեկցել է բանաստեղծի մտորումներին: Թուժանյանի ստեղծագործությունը մեկ անգամ եւս համոզում է, որ աշխարհում իշխող չարիքը, անկատարությունը չեն համատեղվում Աստծո ամենակարողության գաղափարի հետ, որի հետեւանքով մեկի գոյությունը անհասկանալի է դառնում մյուսի առկայությունը: «Կանչ» բանաստեղծությունը ասվածի բնորոշ օրինակներից է: Դիմելով Աստծուն՝ բանաստեղծն ասում է.

Ինչո՞ւ փակավիր
Չես պատժում չարին,
... Թե՛ դու չըզիպես,
Որ այսպեղ, երկրում
Մարդը ժպտերես
Մարդ է գիշարում...¹⁴

Ինչպես քառյակներում, այնպես էլ առանձին բանաստեղծություններում, Թուժանյանը դժգոհում է, որ կյանքի հոգսերը հալածում են իրեն, եւ ամենուր ինքը տեսնում է «Մոլեգնած կյանքի պատկերը ցավոտ»: Բանաստեղծի ապրումներն ու խոհերը տառապանքի ու վշտի պահերին անգամ պտտվում են Արարչի անվան շուրջ: 1889 թ. գրած «Երբ ես տխուր, հուսահատ» բանաստեղծության մեջ ցույց է տալիս, որ հուսահատությունից պահին, երբ լսվում է «մահու ձայնը դառնալուր», երբ իրեն կորած է համարում՝

Մի զորություն հզորեղ,
Ինձ հուսադրում է հանկարծ,-
Եվ զգում եմ, ամեն րեղ
Դուն ինձ հեյր ես, ասարված¹⁵:

Մեկ այլ բանաստեղծության մեջ («Ամառվա գիշերը գյուղում») Թուժանյանը գյուղական կյանքից ներկայացնում է հովվերգական մի պատկեր՝ վերելից ժպտացող Աստծու կերպարանքով:

¹⁴ Հովհ. Թուժանյան, ԵԺ, հ. Բ., էջ 69:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 18:

Կյանքի ճանաչողությունը, երեւոյթների խորքը թափանցելու բնածին ընդունակությունը հետզհետեւ ընդլայնում են թուամանյանի մտածողության ոլորտը, պարզորոշ երեւում են վերեւն ու ներքեւը, ժամանակն ու տարածությունը, ներաշխարհն ու արտաքին աշխարհը որպէս զուգահեռ վիճակներ.

Իմ հոգին էլ այն երկնքի սման,
Որ ծալալվում է ձեր գլխի վերև,
Ձեզ անհայտ, գաղտնի տեսնում է շար քան
Եվ մոտ, ն՛ հեռու, ն՛ փայլուն, ն՛ սև...¹⁶

Բանաստեղծի մտածողությունը գնում է դեպի անսահմանություն ոլորտը, առանձնացվում է «վերին խորհրդի» նշանը, որն էլ գիտակցվում է որպէս տիեզերական - երկնային անհայտ իրողություն.

Այստեղ մի վսեմ խորհուրդ է ապրում՝
Ծանր վեհությամբ իջած երկնքից,
Այստեղ սրբազան մի շունչ է բուրում,
Մեզ վեր է տանում աշխարհի կյանքից¹⁷:

Երբ անդրադառնում ենք անչափելի գաղտնիքներով ու բարդագույն հարցերով ծանրաբեռնված տիեզերքին, ինչպէս նաեւ մարդու ուղեղի կառուցվածքին, չենք կարող այս ամենի հետեւում չտեսնել մի վիթխարի միտք. միտք, որ ունակ է կառավարելու անգամ ամենահզոր ուժերին: Քննող ու պրպտող անհատի առջեւ անխուսափելի հարց է ծագում՝ այս ամենը դիպված է, թե յուրատեսակ ծրագիր. կա՞մ տիեզերքն իր բոլոր օրինաչափություններով դիպվածի հետեւանք է, կա՞մ ինչ-որ ծրագրի արդյունք: «Տիեզերքի ընթերցումը» բանաստեղծության մեջ թուամանյանը դիմում է Արարչին.

Որ հայացք ես ինձ տրվել վերամբարձ՝
Մոզվելու վերին սահմաններն արփի,
Որ միտք ես տրվել երկնաճեմ ու քաղ՝
Չափելու տեղ քացերն անշափի...

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 146:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 177:

Ուրեմն՝

Անթարթափ աչքով, անխարխափ հոգով
 Կարդում եմ քո վեհ ազդումներն անվերջ,
 Կարդում եմ պայծառ, ուրախ ցերեկով,
 Ու գիշերները ահավոր ու պերճ¹⁸:

Տիեզերական առեղծվածների լուծմանն ու գաղտնիքների բացահայտմանն է ուղղված բանաստեղծի միտքը: Նա ցանկանում է կայծակի ուժով պատռել երկնքի կամարը եւ ցույց տալ «գաղտնիքը վերին»:

Իշխանուհի Մ. Թումանյանին 19. 07. 1901 թ. գրած նամակում բանաստեղծը հիշում է Նիցչեի հետեւյալ խոսքը՝ «Բոլոր բանաստեղծները հավատում են, թե ով որ կանաչի մեջ լեռան մենավոր լանջում պառկած հսկի՝ երկնքի ու երկրի մեջ գոյություն ունեցող շատ բաներ կրմանա»¹⁹:

Նվարդ Թումանյանի վկայությամբ՝ «Երեկոները սիրում էր պատշգամբում նստել ու սպասել աստղերի դուրս գալուն, նայում էր աստղերին եւ աստղերից խոսում... Կարդում էր Ֆլամարիոնի «Երկնքի պատմությունը» գիրքը (ռուսերեն): Առանձնապես սիրում էր Սիրիուսը եւ Արուսյակը, նրանց փայլն ու գույնը»²⁰: Այսպես են ծնվում «Արուսյակ», «Սիրիուսի հրաժեշտը», «Գիշերային մտածմունք» եւ այլ բանաստեղծություններ: Այդ մտածմունքներից է ծնվել նաեւ քառյակներից մեկը.

Ծով է իմ վիշտն, անասի ու խոր,
 Լիքն ակունքով հազարավոր.
 Իմ զայրույթը լիքն է սիրով,
 Իմ գիշերը՝ լիքն աստղերով:²¹

Թումանյանը երբեմն սիրում էր կրկնել Շեքսպիրի ողբերգության գլխավոր հերոսի՝ Համլետի հետեւյալ խոսքերը. «Որքան բաներ կան, Հորացիո, երկնքում եւ երկրի վրա, ուր երբեւիցե փիլիսոփայությունդ չէ իսկ երագել»²²:

Թումանյանը հաճախ էր անդրադառնում չարի եւ բարու գոյության խնդրին, եւ քանի որ Աստվածաշունչը նրա սեղանի գիրքն էր, շեշտում

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 250:

¹⁹ Հովհ. Թումանյան, Ընտրանի, Երեւան, 2001, էջ 804-805:

²⁰ Նվ. Թումանյան, նշվ. աշխ., 2009, էջ 147:

²¹ Հովհ. Թումանյան, Երկերի ժողովածու, հ. Բ., էջ 259:

²² Շեքսպիր, Երկեր, Երեւան, 1991, էջ 34:

էր Ավետարանի այն միտքը, թե չարն աշխարհ է եկել մարդու եսասիրության հետեւանքով. «Վասն զի ամէնքը մեղք գործեցին եւ Աստուծոյ փառքեն պակսեցան» (Հռովմայեցիս Գ. 23): Ուրեմն՝ չարիքի արմատը պետք է որոնել ու գտնել ոչ թե մարդուց դուրս, այլ նրա մեջ, կենդանական աշխարհից պահպանված այն կրքերի ու հակումների մեջ, որոնք դեռ բնորոշ են բանական գիտակցության տեր էակին:

Չարի եւ բարու հարցը դարեր շարունակ զբաղեցրել է մարդկությանը: Եզնիկ Կողբացին (Ե. դար), խորապես քննելով չարիքի էությունն ու առաջացման պատճառները, չարն ու բարին որոնում էր բանականությունում. օժտված միակ էակի՝ մարդու գործողություններում: Նրա կարծիքով՝ Աստված մարդուն չար չի ստեղծել, այլ օժտել է ազատ ընտրելու իրավունքով, ուրեմն գոյություն ունեցող չարիքների պատճառն ու պատասխանատունն ոչ թե Աստվածն է, այլ անձնիշխան ու ազատակամ մարդը: Սակայն մարդն իր էությունում չար չի ստեղծվել, այլ չարն առաջացել է անհնազանդի անհնազանդությունից, որ հրահրվել է ինչ-որ մեկի կողմից²³: Խ. 12 սաղմոսում կարդում ենք. «Վասն զի անթիւ չարիքներ զիս պատեցին, անօրէնութիւններս ինծի հասան ու ես չեմ կրնար տեսնել»: Այդ ծանր վիճակից մարդուն դուրս բերելու համար Աստված որոշեց, որ բարի մարդիկ պիտի վարձատրվեն, իսկ չարերը պիտի պատժվեն: Օգոստոս Երանելին եւս գտնում էր, որ չարը ստորադաս է բարուն, նա ինքնուրույն կեցություն չէ, այլ բարու բացակայության հետեւանք²⁴:

Թումանյանի «Չարի վերջը» բալլադը ասվածի լավագույն օրինակներից է: Քանի դեռ բարին չի հայտնվել, չարն իր գործն է տեսնում, իսկ երբ հայտնվում է ազդավի կերպարանքով, չարը պարտվում է:

Քրիստոսը խրատում է. «Նայեցէ՛ք եւ զգուշացէ՛ք ազահութենէ, վասն զի մարդուս ստացուածներուն աւելնալէն կախուած չէ իր կեանքը» (Ղուկաս ԺԲ. 15): Թումանյանն արձագանքում է Քրիստոսի պատվիրանին.

Հէյ ազահ մարդ, հէյ անգոհ մարդ, միտքդ երկար, կյանքդ կարճ,
Քանի քանիսն անցան քեզ պէս, քեզնից առաջ, քո առաջ,
Ինչ են տարել նրանք կյանքից, թե ինչ տանես դու քեզ հետ,
Խաղաղ անցիր, ուրախ անցիր երկու օրվան էս ճամփեդ²⁵:

²³ Տե՛ս Եզնիկ Կողբացի, Եղծ աղանդոց, Երեւան, 1970, էջ 49:

²⁴ Տե՛ս Օգոստոս Երանելի, Խոստովանություններ, Երեւան, 2002, էջ 39:

²⁵ Հովհ. Թումանյան, ԵԺ, հ. Բ., էջ 267:

Քրիստոսի կերպարը, նրա մահվան ու հարուժյան առասպելը շատ է զբաղեցրել Թումանյանին: Նրա համար Քրիստոսը ոչ միայն լույսի ու ազատության խորհրդանիշն է, այլև միջոց իրեն տանջող մտորումներն արտահայտելու համար: Այդ կերպարը կարծես միաձուլվում է բանաստեղծի կերպարին՝ նկատի ունենալով, որ Թումանյանի առանձին բանաստեղծություններ համընկնում են հենց այդ տառապալից մտորումներին եւ արձագանքում են ժողովրդի հոգսերով մտահոգված բանաստեղծի լուռ ցավերին («Օ՛, մեղմացնել չես կարող դուն», «Երկար գիշերներ», «Քրիստոսն անապատում» եւ այլն):

Ամենազոր Հիսուսն անգամ, որ հարուժյուն առնելուց հետո խոստացել էր միշտ լինել մարդկանց հետ եւ օգնել չարիքը վերացնելուն, այժմ ծանր վիճակում է ու մռայլ, որովհետեւ մարդու բարոյական կատարելությունը դեռ չի իրականացել, «դեռ հեռու է իսկական մարդ դառնալու ճանապարհը»: «Քրիստոսն անապատում» բանաստեղծության մեջ Թումանյանը գրում է.

Անապատի մեջ խավար ու փութոյր,
Ցրված քարերից մի քարի վրա,
Գլխակոր նըստած, մորախոհ ու լուռ՝
Աշխարհի մասին մըտածում էր նա²⁶:

Քրիստոսը Թումանյանի մտապատկերում երեւում է նաեւ կեղծավորների ու փարիսեցիների դեմ անողոք պայքար մղող հերոսի դերում: Ավետարանում կարդում ենք. «Վա՛յ ձեզի, կեղծաւոր դպիրներ ու փարիսեցիներ, որ երկնքի թագաւորութիւնը մարդոց առջեւ կը գոցէք ու դուք չէք մտնէր եւ մտնողներն ալ չէք թողուր, որ մտնեն» (Մատթեոս ԻԳ. 13): Թումանյանը դատապարտում է կեղծավորներին ու չարամիտներին, ովքեր մոլի կրքերի ստրուկն են և զոհում են անմեղներին եւ կեղծավոր արցունք թափում: Դժբախտաբար, այդպիսիների համար չկա ոչ մի պատիժ, որովհետեւ Քրիստոսի ճշմարիտ խոսքն անգամ արծաթով է վաճառվել: «Դարձյալ նրանց», «Չարամիտներին», «Պոետին», «Երանություն էր խոստացել հուլիս ինձ» եւ այլ բանաստեղծություններում Թումանյանը մեղադրում է մարդկային լուսավոր մտքի թշնամիներին, հավատարմության սուտ երդումներով ապրող կեղծավորներին եւ ցանկանում է, որ մարդկանց մեջ իշխի բարությունն ու ազնվությունը, եւ նրանք ապրեն Ավետարանի սկզբունքներով.

²⁶ Նույն տեղում, էջ 97:

Եվ պարծենում եք այդքան մոլորված՝
 Վեհ անուններով մեծագործ մարդկանց.
 Դո՛ւք ապօրինի նրանց ժառանգներ,
 Դո՛ւք փարիսեցիք և կեղծավորներ²⁷:

Քրիստոսի գործունեությունն այդ կողմը տարբեր դրսևորումներ է ունեցել արվեստի եւ գրականության առանձին ստեղծագործություններում: Նկարիչ Ե. Թադևոսյանը «Քրիստոսը եւ փարիսեցիները» կտավում (1919 թ.) ցանկանում է պարզել չարի եւ բարու հավերժական բախման թնջուկը: Նկարում պատկերված է Քրիստոսը զայրույթի պահին: Նա ցասումնալի հայացքով եւ ձեռքի կտրուկ շարժումով մեղադրում է փարիսեցիներին: Աստվածաշնչից հայտնի է, որ փարիսեցիները պատկանում էին մի աղանդի, որի նպատակն էր տիրապետել գաղտնի գիտելիքներին, հաղորդակցվել դրանց: Նրանք կեղծ բարեպաշտությամբ եւ կրոնասիրությամբ քողարկում էին իրենց շահամոլությունը, որի պատճառով էլ արժանացան Քրիստոսի պարսավանքին:

Ինչպես Թումանյանը, Թադևոսյանը եւս արտահայտում է այն տագնապը, որ կյանքում սուտն ու կեղծիքը միմյանց են մարդկային բարությունը՝ վերստին օրախնդիր դարձնելով ինքնամաքվելու անհրաժեշտությունը:

Իր ստեղծագործական կյանքի տարբեր փուլերում Թումանյանն անդրադառնում է մարդու եւ բնության, մարդու եւ Քրիստոսի արարչագործության տարբեր խնդիրներին, շոշափում է Արարչի հրաշագործություններին վերաբերող հարցեր եւ դրանց միջոցով արտահայտում չար ուժերի դեմ պայքարի, արդարության հաղթանակի, մարդասիրության ու հայրենասիրության գաղափարներ: Նման հարցերում նա մշտապես ելնում էր ժողովրդական պատկերացումների տեսանկյունից եւ հավատարիմ էր մնում պայմանականության գեղարվեստական սկզբունքներին: Հայտնի է, որ հրաշքը եզակի ու աննախադեպ երեւույթ է, եւ հնարավոր չէ այն բացատրել այնպես, ինչպես բացատրվում են կրկնվող երեւույթները: Շատ երեւույթներ, որոնք մի ժամանակ անբացատրելի են համարվել, այսօր բացատրվում են: Թումանյանը ծանոթ էր Ավետարանի այն մտքին, որ նույնիսկ Քրիստոսի քննադատները հարցնում են ոչ թե հրաշքի գոյության մասին, այլ թե ինչպես է կարողանում դրանք կատարել: «Աղավնու վանքը» բալլադը ասվածի լավագույն օրինակներից է, ուր

²⁷ Հովհ. Թումանյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. Ա., Երեւան, 1988, էջ 58:

Թուժանյանը չարիքի դեմ պայքարի խնդիրները կապում է նաեւ աղոթքի ու հրաշագործության հետ:

Դաժան ու չար աշխարհում Թուժանյանն աստվածացնում էր երկու կարեւոր բան՝ գեղեցիկը եւ բարին.

*Ո՛նց է ժրպտում իմ հոգին
Չարին, բարուն,- ասնեքին.
Լոյս է տալիս ողջ կյանքիս
Ու էն ճամնիիս անմեկին²⁸:*

Գաղտնիք չէ, որ մարդկության հավերժական ձգտումը եղել է երկրի վրա բարության ու ազնվության հաստատումը: Պատահական չէ, որ այդ վսեմ գաղափարն ամրագրված է Ավետարանում. «Բարութիւն ընել սովորեցե՛ք: Իրաւունքը փնտռեցե՛ք, զրկուածին ուղղութիւն ըրէ՛ք, որբին դատաստանը տեսէ՛ք ու որբէկայրիի դատը պաշտպանեցէ՛ք» (Յսայեայ Ե. 17),- խրատում է Քրիստոսը:

Ժամանակի եւ տարածության անսահմանության մեջ գեղեցիկը եւ բարին դառնում են բարձր ձգտումների, վերերկրային իղձերի հանգրվան, որին էլ ուղղվում է մարդու հայացքը՝ երանություն տեսնելով դրանց իրականացման մեջ.

*Երանություն էր խոստացել հոյսս ինձ,
Սակայն չըգտա նրան կյանքի մեջ,
Բայց չեմ վիստել, անսպառ մեկ իղձ
Դեռ ինձ մղում է դեպ հառաջ անվերջ²⁹:*

Թուժանյանի ստեղծագործական մտորումների մեջ դեպի «բարձրը» գնալու նպատակը բարությանն ու լույսին հասնելու ձգտումն է: Լույսի կատարյալ պաշտամունքի մեջ Թուժանյանը տեսնում է բարու եւ գեղեցիկի, ճշմարտության ու արդարության գերագույն արտահայտություն՝ «եղիցի լույս» թեւավոր խոսքում նշմարելով աստվածային խորհուրդ եւ ստեղծագործական անսպառ եռանդ.

*Քանի՜ ձեռքից եմ վառվել,
Վառվել ու հոսք եմ դառել,*

²⁸ Հովհ. Թուժանյան, ԵԺ, հ. Բ., էջ 263:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 17:

Հոսր եւ՛ դառել՝ լոյս քրվել,
 Լոյս քալով եւ՛ ըսպառվել³⁰:

Փ. Վարդազարյանին գրած նամակում (29. 07. 1902), վկայակոչելով ավետարանական պատվիրանը, Թումանյանը գրում է. «Ա՛խ, ինչ սքանչելի խոսք է՝ եղիցի լո՛ւյս... ստեղծագործության աստվածային խորհուրդը կամ ստեղծագործական հանճարի ուժը հայտնում է այս երկու խոսքով - եղիցի լո՛ւյս...»³¹:

Ինչպես հայտնի է, քրիստոնեական կրոնի համաձայն՝ աշխարհի գլխին կախված խավարը չարի ակնհայտ մատնանշումն է, որովհետեւ խավարն ավանդաբար զուգորդվել է չարի կողմից մշտապես նյութվող դավերին ու խարդավանքներին, իսկ լույսը աստվածային զորության արտահայտությունն է երկրի վրա, որ հաջորդում է խավարին: «Լուսավորչի կանթեղը» բալլադն ասվածի լավագույն օրինակներից է եւ իր մեջ խտացնում է հայ ժողովրդի երազանքներն ու իդեերը: Բանաստեղծը կարծես տեսնում է կանթեղից ելնող վառ լույսը, որ փրկություն պիտի բերի իր ժողովրդին:

Թումանյանն իր ստեղծագործական կյանքի վերջին ժամանակահատվածը համարում է փրկսոփայական խոհերի շրջան: Փ. Վարդազարյանին գրած վերոհիշյալ նամակում Թումանյանը խոստովանում է. «Գիտես, ես էլ հետզհետե փրկսոփայությունն եմ սիրում եւ բանաստեղծության մեջ էլ այն, որ ոչ արտասուք ունի, ոչ հուզմունք, այլ մի վեհափառ խաղաղություն, մի օլիմպիական, վսեմ, արհամարհոտ թռիչք դեպի լավագույն աշխարհները եւ ավելի ջինջ ու մաքուր մթնոլորտները»³²:

«Փրկսոփայության շրջանում» Թումանյանը նույնպես հաճախ էր անդրադառնում բարու, վսեմի, սիրո հարցերին, «սրտերի դաշինքի» խնդրին.

Եվ թող մի պայքար լինի կյանքի մեջ՝
 Թե՛ ով ավելի ուժգին կըսիրի.
 Եվ թող մի մրցում լինի միշտ անվերջ՝
 Բարու, գեղեցկի ու վեհ գործերի³³:

Քրիստոնեական ուսմունքում հիմնական հարցադրումներից մեկն անմահության խնդիրն է: Ժամանակակից քրիստոնեական ուսմունքը

³⁰ Նույն տեղում, էջ 262:

³¹ Հովհ. Թումանյան, ԵԺ, հ. Դ., էջ 354-355:

³² Նույն տեղում, էջ 354:

³³ Հովհ. Թումանյան, ԵԺ, հ. Բ., էջ 231:

երբեմն անդրադառնում կամ վերանայում է մահվան ու անմահության վերաբերյալ առանձին դրույթներ: Այսպես՝ Ռուբեն քաջանա Մարտիրոսյանը «Մարդու հարույթունը որպես կենսահաստատ փիլիսոփայություն Ավետարանի մեջ» հոգվածում փորձում է հարույթյան առասպելին տալ նոր մեկնաբանություն: Հոգվածում նա փոխում է անմահության քրիստոնեական ըմբռնումը եւ այն մեկնաբանում որպես բարոյական հասկացություն: Քաջանայի կարծիքով՝ ննջեցյալները հարույթուն են առնում ոչ թե իսկական, քրիստոնեական իմաստով, այլ անմահանում է նրանց անունը, գործը: Հարույթուն են առնում ոչ թե հոգիները, այլ մարդու մեռած, քնած խիղճը³⁴:

Եթե աշխարհիկ մտքի պատմության մեջ մահը հոռետեսության զրքյուր է, որովհետեւ մարդը մահկանացու է, ապա քրիստոնեական ուսմունքի համաձայն եթե մահը իմաստ է տալիս կյանքին, ապա անմահությունը իմաստավորում է մահը, որովհետեւ «Մահը ոչ թե վախճանն է կեանքին, այլ սկզբնակետը անմահութեան»³⁵: Օգոստոս Երանելին ասում էր, թե այս կյանքի ժամանակը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ մահվան ուղի³⁶: Սակայն Գրիգոր Նարեկացին, որ մտահոգված էր մարդու բարոյական կատարելագործման դժվարին խնդրով, մահը չէր համարում այն ցանկալի ուղին, որ մարդուն տանում է դեպի երանավետ կյանք եւ երկնային արքայություն: Ընդհակառակը, նա միշտ կարեւորում էր կյանքի անհուն ծարավը, ապրելու, երկրային կյանքը վայելելու ձգտումը³⁷:

Թուժանյանն այլ կերպ է մոտենում իրական անմահության գաղափարին: Նրա կարծիքով «անարատ մարդը» մարդկության կատարելատիպն է, որ անվախ կռվում է չարի դեմ եւ անմահանում իր գործով: Բանաստեղծն առաջ է քաշում կենսական հարցադրումը՝ մարդու միակ անմահությունն անխզելիորեն կապված է կենդանության ժամանակ նրա կատարած գործի ու գործունեության հետ.

Գործն է անմահ, լավ իմացեք,
Որ խոսվում է դարեդար,

³⁴ Տե՛ս «Էջմիածին», 1972, թ. Ե., էջ 26:

³⁵ Դերենիկ եպս., Հոգիներուն համար, Կ. Բ., Բեյրութ, 1965, էջ 11:

³⁶ Տե՛ս Օգոստոս Երանելի, Խոստովանություններ, Երեւան, 2002, էջ 56:

³⁷ Տե՛ս Գրիգոր Նարեկացի, Մատյան ողբերգության, Երեւան, 1979, Բան ԺԸ.-բ, ԽԲ.-բ, ԾԵ.-ե եւ այլն:

Երևնկ նրբան, որ իր գործով
Կասրի անվերջ, անդադար³⁸:

Թուժանյանը տարակուսանքով էր նայում անմահության խորհրդավոր առեղծվածին. ո՞ւր է գնում մարդու հոգին, երբ անէանում է ամեն ինչ, երբ անհետանում են ըղձանքները, կանգ է առնում ամենայն միտք: Բանաստեղծը հարցնում է.

Եվ ինչ է մարդը, և ինչ իրեն կյանք,-
Եղծական ձևեր, ձայներ, շարժումներ:
Հավերժականը չունի կերպարանք,
Նա լուռ է, անշարժ, հասարար, աներեր...³⁹

Կյանքի ու մահվան փիլիսոփայությունը մարդկային գոյի իմաստը տանում է դեպի Անհունը, դեպի տիեզերական հավերժություն, դեպի հոգու վերջին հանգրվան, որ այլ կերպ կոչվում է նիրվանա: Բանաստեղծի միտքը թռչում է դեպի Անհայտը, դեպի հոգու խաղաղություն, որ ժամանակի հոլովույթում իր մեջ ունի շարունակական խորհուրդ: «...անցավորը ընկել է իմ սրտից, իսկ անանցի հետ կապված չեմ դեռ. անհայտը, որ պետք է ունենա ոգեւորված գրողը, դեռ խավար է, մութն է ինձ համար, ու ...թափառում է իմ հոգին»⁴⁰, - գրում է Թուժանյանը:

Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ մարդը մահկանացու է, եւ ամեն մի կյանք անդառնալիորեն գնում է դեպի մահ, ուրեմն մարդկային գոյութունը կեցութուն է մահվան համար: Թեեւ մարդը շարունակ ձգտում է մոռանալ մահվան գոյությունը եւ խուսափել նրանից, այնուամենայնիվ, անխուսափելի է համակերպվելը նման զգացումի հետ: Թուժանյանը լավատեսորեն է նայում մահվան երեւույթին եւ մահը, մարդու մահկանացու լինելը համարելով կենսաբանական երեւույթ՝ անմահության գաղափարը կապում է բնության հետ ձուլվելու գաղափարին:

«Դեպի անհունը» պոեմում, ինչպես նաեւ այլ գործերում, Թուժանյանը խորացրեց մահվան փիլիսոփայական ուղղվածությունը, առաջ քաշեց մարդու եւ բնության սերտ կապի հարցը, ցույց տվեց ոչ միայն մահվան ողբերգությունը, այլեւ բնության մեջ ու բնության միջոցով կյանքի վե-

³⁸ Հովհ. Թումանյան, ԵԺ, հ. Ա., էջ 185:

³⁹ Հովհ. Թումանյան, ԵԺ, հ. Ա., էջ 110:

⁴⁰ Հովհ. Թումանյան, ԵԺ, հ. Դ., էջ 374:

րածնություն խորհուրդը, այսինքն՝ կործանման եւ վերածնության, վշտի եւ մխիթարանքի փոխադարձ կապը, մարդու՝ կեցության մի ձեւից մեկ այլ ձեւի փոխակերպվելը:

«Դեպի անհունը» պոեմում մահվան սարսափի եւ համատարած տիրություն պատկերման հենքի վրա Թումանյանը ներկայացնում է մահվան ու հանդերձյալ կյանքի վերաբերյալ ժողովրդական պատկերացումը որպես հույսի եւ «մեծագոր սփոփանքի» արտահայտություն, որպես անմահության երաշխիք: Բանաստեղծի նպատակն է ցույց տալ մարդու եւ բնության, մարդու եւ տիեզերքի սերտ կապն ու դրանց միասնությունը: Այստեղից էլ ծնվում է լավատեսական զգացումը.

Թե՛ն՝ և՛ կյանք, և՛ մահ - անցավոր, ունայն
Մի մեծ հավերժի ձևերն են միայն,
Ինչպես որ ասիս «երեկն» ու «էսօր»:
... Փոփոխում է միայն կեղևն արտաքին-
Մարմինն՝ էսօրվան օրին նրմանակ,
Իսկ ինքը անվերջ, ինչպես ժամանակ⁴¹:

Մարդու եւ բնության բազմաձև կապերի գեղարվեստական արտացոլումը վերածվում է յուրատեսակ փիլիսոփայության, որն էլ հանգում է կյանքի կատարելագործման, նրա հավերժության երազանքին: Այդ թեման զարգացման ընթացքի մեջ սերտորեն առնչվում է տիեզերական գաղտնիքների բացահայտման բանաստեղծի ձգտման հետ՝ վերաճելով բնության անմահության գաղափարի: «Սիրիուսի հրաժեշտը» բանաստեղծության մեջ Թումանյանը գրում է.

Ինչքան ասք է վրրադ հառել, նայում են քեզ հիմա մեզ պես,
Ինչքան ասք է նայել, մարել և կամ ինչքան դեռ պիտի գաս,
Որ անհայտից կյանք չեն առել⁴²:

Կյանքի ու մահվան խնդիրն առնչվում է նաեւ մարդկային տառապանքների, աշխարհում իշխող անարդարությունների բացահայտման հետ: Քրիստոնեությունը կարծես արդարացնում է այդ վիճակը՝ ներկայացնելով այն ինչպես որ կա՝ աշխարհ խրված չարիքի մեջ: «Եւ Տէրը երբ

⁴¹ Հովհ. Թումանյան, ԵԺ, հ. Ա., էջ 108-109:

⁴² Հովհ. Թումանյան, ԵԺ, հ. Բ., էջ 252:

տեսաւ, որ մարդոց չարութիւնը երկրի վրայ կը շատնայ եւ անոնց սրտին խորհուրդներուն բոլոր գաղափարները չար էին ամէնուր, Տէրը երկրի վրայ մարդը ստեղծելուն զղջաց...» (Ծննդոց Զ. 5-6):

Թումանյանը «Բարձրից» բանաստեղծության մեջ պատկերում է հենց այդպիսի աշխարհը, փիլիսոփայական հայացքով չափում մարդկանց ձեռքով ձեւախեղված կյանքի «կարգն ու սարքը».

Տեսալ՝ ուրում են ամենքն ամենքին,
Ամեն հայրենիք՝ իրեն զավակին,
Եվ իր պաշտոդին՝ ամեն մի աստված,
Եվ կյանքը փանջանք, ցալ համարարած⁴³:

Կարելի է անվարան ասել, որ Թումանյանի ստեղծագործության գլխավոր թեման մարդու, մարդկայնության եւ հումանիզմի հարցն է: Մի շարք երկերում՝ «Անուշ», «Թմկաբերդի առումը», «Փարվանա», «Հազարան բլբուլ», քառյակներ եւ այլն, Թումանյանը հանդես է գալիս մարդկային բարձր իդեալի պաշտպանության դիրքերից:

Թումանյանի մտահոգությունների առարկան մարդն է՝ իր հոգեկան դրամայով եւ տառապանքի անվերջությամբ: Նա իրականության մեջ որոնում էր աստվածային, վսեմագույն մարդուն ու չէր գտնում («Ախ, երանի՝ ո՛վ մարդ կըգա ու մարդ կերթա անարատ»): «Մարդկային կյանքում մարդն է ամեն բան, եւ ամեն գործ ու գործունեություն բխում է նրանից»⁴⁴, - գրում էր Թումանյանը: Սակայն մարդը չկարողացավ հպարտորեն կրել պատասխանատվության ողջ ծանրությունը, որովհետեւ դրա հիմքում ընկած էր բազմաթիվ ներքին հակասություններից բեկտված հասարակական կյանքի կառուցվածքը: Թումանյանը ցավում էր, որ Ի. դարի մարդու մեջ կորչում է մարդկայինը, վերանում են փոխադարձ սիրո անկեղծ զգացումը, նվիրվածությունը, լիարժեք կյանքով ապրելու հնարավորությունը: Այդ ընթացքում իրար են բախվում մարդկային բանականությունն ու աշխարհի անտարբերությունը, որից էլ ծնվում է հուսախաբություն, սկիզբ է առնում օտարման ընթացքը.

Օրսար են շորջըդ ու չեն հասկանում
Ունանք քո վիշտը, ունանք քո լեզուն.

⁴³ Հովհ. Թումանյան, ԵԺ, հ. Բ., էջ 223-224:

⁴⁴ Հովհ. Թումանյան, Երկեր, հ. Դ., 1951, Երեւան, էջ 246:

Աստարբեր՝ գալիք երջանիկ օրին,
Չըզհարեն նըրա կարոտը անքուն...⁴⁵

Ժողովրդին վիճակված «Համատարած ցավը», անձնական վիշտն ու հարազատների կորուստը երբեմն հուսահատություն էին հասցնում «անսպառ լավատեսությունը» եւ «բնավորության զվարթությունը» օժտված բանաստեղծին ու անանց թախիծով լցնում նրա սիրտը: «Ես, որ ուզում էի դրամա գրող դառնալ, դարձել եմ այսպիսի մի դրամայի հերոսը, - եւ ինձ թվում է, չորրորդ գործողության մեջն եմ»⁴⁶, - ցավով գրում էր Թումանյանը: Սակայն «հոգու ահավոր թախիծով» լեցուն, «խնդա-ցող տխուր, սրտաբեկ ուրախ» բանաստեղծը չէր կարող մշտապես մնալ հուսահատության ու վշտի ճիրաններում: Բանաստեղծի միտքն ու հոգին «աստեղային երազներից» երկիր է վերադառնում, եւ Անհունի հետ «չփված» բանաստեղծն իր մեծ, համընդհանուր սերն է բերում մարդկությանը:

Ինչքան ցավ եմ տեսել ես,
Նենգ ու դավ եմ տեսել ես,
Տարել, ներել ու սիրել,-
Վարք՝ լավ եմ տեսել ես⁴⁷:

Ժամանակին հայտնվել է այն կարծիքը, որ իրական կյանքից դժգոհ լինելու հանգամանքը մարդուն մղել է՝ նայելու դեպի երկինք եւ հանձին Բրիստոսի՝ որոնել ու գտնել իր իդեալը⁴⁸:

Նարեկացու նման Թումանյանը եւս դժգոհ էր իր ժամանակից եւ հաճախ հայացքը հառում էր դեպի երկինք՝ այնտեղ գտնելու իր բազում հարցերի պատասխանները:

Ասրված, փանջանքից ուժերըս հալարան,
Մի՞թե չըհասավ ժամը փրկության⁴⁹:

⁴⁵ Հովհ. Թումանյան, ԵԺ, հ. Բ., էջ 167:

⁴⁶ Հովհ. Թումանյան, Երկեր հինգ հատորով, հ. Ե., Երևան, էջ 473:

⁴⁷ Հովհ. Թումանյան, ԵԺ, հ. Բ., էջ 261:

⁴⁸ Տե՛ս Գյուտ եպս., Արեւելյան անապատականը եւ «Նարեկը», Երուսաղեմ, 1937, էջ 171:

⁴⁹ Հովհ. Թումանյան, ԵԺ, հ. Բ., էջ 152:

Բանաստեղծը հաճախ դիմում էր Արարչին ոչ միայն նրա ստեղծած աշխարհը թերի ու անկազմակերպ համարելու իմաստով, այլև արտահայտելու իր երազանքը՝ մարդուն մաքրագործված տեսնելու եւ Արարչի ոգեղենությունը տողորվելու համար.

Ես շրնչում եմ միշտ կենդանի Աստծու շունչը ամենուր,
Ես լրսում եմ Նրա անյուր կանչն ու հունչը ամենուր,
Վեհացնում է ու վերացնում ամենալուր իմ հոգին
Տիեզերքի խոր մեղեդին ու մըրմունջը ամենուր⁵⁰:

Ինչպես առանձին քառյակներում, այնպես էլ «Տիեզերքի ընթերցումը» բանաստեղծությունից մեջ Թումանյանը Բարձրյալին նյութեղենացնում է եւ այդ նյութը Բանն է (Անուն-Անանուն-Անես, Շռայլ եւ այլն), իսկ իրեն անվանում է զարմանալի ընթերցող, որ կարողանում է կարգալ ու հասկանալ Բանի էությունը, խորանալ տիեզերքի անհուն գաղտնիքների մեջ:

Եթե ստեղծագործական կյանքի առաջին շրջանում Թումանյանը փայփայում էր կյանքի վերափոխման լուսավորական-դաստիարակչական միջոցներ, ձգտում էր անարդարությունը վերացնել Աստծո պատժի միջոցով («Ձարամիտներին», «Կանչ», «Աստծո սպառնալիքը» եւ այլն), ապա հետագայում մղձավանջային իրավիճակը փարատելու եւ կյանքի դատարկությունը լցնելու համար դիմում է իդեալի փրկարար գործությանը՝ նկատի ունենալով, որ իդեալը մարդկային բարձրագույն ձգտումն է, չապրած կյանքի զգացողություն, երջանիկ լինելու ցանկություն:

Իդեալի մասին խոսելիս անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ քրիստոնեական սկզբունքներով ապրողի իդեալը ձեւավորվում է ավետարանական պատվիրանների հիմքի վրա: Նոր կտակարանն իր հիմնադրույթներով կազմավորում է մարդու քրիստոնեական տիպը, այսինքն՝ ազդարարում է Աստծո եւ մերձավորի հանդեպ սիրո ու նվիրվածության գաղափարը: Յուրաքանչյուր մարդ, իր առջեւ որպես ուղեցույց ունենալով իդեալական մարդու՝ Քրիստոսի կերպարն ու առաջնորդվելով նրա պատվիրաններով, կարող է հոգով կատարելագործվել եւ մոտենալ Աստծուն: Ուրեմն՝ կարելի է ասել, որ աստվածայինը մարդկության հավերժական իդեալն է, մտատիպարը, եւ բոլորը ձգտում են դեպի այն, անկախ այն բանից՝ խոստովանո՞ւմ են, թե ոչ:

⁵⁰ Հովհ. Թումանյան, ԵԺ, հ. Բ., էջ 270:

Պատկերելով սեփական զեղազիտական սկզբունքներին բնորոշ իդեալական կերպարներ՝ Թումանյանն իր հերոսների ողբերգական ճակատագիրը զուգակցում է լավատեսությունից՝ նկատի ունենալով բնության մեջ նրանց անմահանալու եւ հավերժանալու հանգամանքը: Այդ առումով անմահության վերաբերյալ Թումանյանի տեսակետը ինչ-որ տեղ զուգահիշում է քրիստոնեության պատգամներին եւ իր մեջ ներառում է հումանիզմի լուսավոր տարրեր:

РЕЗЮМЕ

Биография Ованеса Туманяна, отдельные стихи, четверостишия и поэмы являются уникальным ключом для того, чтобы видеть и понимать органическую связь между христианским учением и его творчеством. Анализ некоторых произведений показывает, что Туманян пытался познать недостижимые божественные тайны, многозначные загадки космоса. Туманян существенно занял образ Христа. Для поэта Христос не только символ света и свободы, но и метод для проявления философских мыслей мучавших его. Поэт возвращается к проблемам человека и природы, жизни и смерти, и, с помощью отдельных примеров из Библии, выявляет идеи доброты и честности, гуманизма и патриотизма.

SUMMARY

Hovhannes Toumanyan's biography, distinct poems, quatrains, and verses are a special key to discover and understand the organic connection between his works and the Christian teaching. The analysis of his several works reveals that Toumanyan wanted to find out God's unreachable secrets, the profound mysteries of the Universe. Toumanyan was deep into the character of Christ as well. Christ was not only a symbol of the light and freedom for the writer, but also a way to express the philosophical thoughts that tortured him. The writer touched upon the problems between man and nature, life and death and reflected ideas of kindness and honesty, humanity and patriotism with the help of the examples taken from the Bible.

